

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2017

NR 2

2017-06-19

WARNHEM

Vid foten af den skogbeklädda Billingen, på Wästergöthlands fruktbaraste slättmark, icke långt ifrån Skara-Biskoparnas säte, ligger den märkvärdiga Warnhems kyrka, som förvarar stoftet af flera märkvärdiga Svenska män och till och med konungar.

Denna kyrka, vid hvilken ett kloster var anlagdt, uppbyggdes 1050, enligt en inskription derstädes. Den kallades Warnhem eller Bernhards hem af munkarne. Den har blifvit bränd af Danskarne och åtskilliga gånger illa medfaren, tills den erhööll nuvarande skick och utseendet af den ryktbare Rikscansleren Magnus Gabriel De la Gardie. Denne man, som i Wästergöthlands häfder förvärfvat sig anspråk på tacksamhet, vistades ofta på den nära belägna sköna konungsgården Höjentorp, hvilken han innehade, jemte Leckö och andra egendomar i detta landskap. Han valde Warnhems kyrka

till sin lägerstad, kanske äfven af det skäl, att den förut var märkvärdig genom sina konungagrafvar. Kyrkan och de förut förfallna konungagrafvarna blefvo derföre på hans bekostnad förbättrade, så att det hela erhööll ett värdigt utseende. Kyrkan är prydd med tvenne rader pelare, och dess inre gör ett högtidligt intryck.

Ovanstående text återfinns i boken *Museum för naturvetenskap, konst och historia*. Utgiven 1835 av G. H. Mellin och N. H. Thomson. Bilden är ett stentryck av C.V. Scheele Stockholm, 1835.

Kyrkans omgivning är betydligt lummigare än idag. Utgrävningarna av klostret låg ännu långt framåt i tiden. Vem visste vid denna tid att Sveriges förmodligen äldsta kyrka fanns under jorden bara några hundra meter bort?

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Skara. 0510-48 52 15
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@gotene.se

Skattnästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0511-165 40
sven-olof.ask@tele2.se

Anne Andersson, Vårgårda, 0322-624713
anne.andersson@telia.com

Ritwa Herjulfsson, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjulfsson.se

Niklas Krantz, Göteborg. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Tim Schröder, Larv. 0709285228
antikvariat@timschroeder.se

Christina Ström, Skarstad. 0512-205 19
vatteljuset@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@gmail.com

Årsavgift 2017: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och
december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.

Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Johan Andersson, Skövde
Ingmar Andhill, Töreboda
Birgitta & Göte Gabrielsson, Älmhult
Jenny Ivarsson, Skövde
Eva Jakobsson, Bru, Norge
Kjell Kjörcck, Lidköping
Örjan Pettersson, Alingsås
Kristina Rogowski Persson, Malmö
Inger Vikstrand, Dalsjöfors
Ann-Marie Wollter, Broddetorp

Värva en ny medlem – meddela oss namn och adress
(skicka en email till sven-olof.ask@tele2.se eller med-
dela via brev Box 325, 532 24 Skara), så skickar vi ett
välkommen till den nye medlemmen.

Som tack får Du därefter kostnadsfritt vår senaste bok!

Från megalit till cement på Västergötlands museum

I begynnelsen var urberget, havet gav oss sandsten, kalksten och skiffer, slutligen skulpterade inlandsisen landskapet. Skyddade av mössor i vulkanisk diabas så blev platåbergen kvar, de har präglat Västergötland och dess invånare i alla tider. Sten har spelat och spelar en viktig roll i våra liv. Som råvara för att bygga, minnas och pryda, men också som problem i vardagen. Sten trotsar tiden, att bemästra den har varit en målsättning för västgötarna sedan stenåldern.

Fram till 1 oktober visar Västergötlands museum i Skara utställningen "STEN – från megalit till cement", skapad av undertecknad och formgivaren Lars-Erik Hedendahl, båda med rötterna i Lidköpingsbygden. Fokus ligger på människans relation till sten i Västergötland, där naturligtvis platåbergen spelar en avgörande roll. Hur har vi handskats med sten genom tiderna? Sten har varit till glädje och bidragit till samhällsutvecklingen, men också till problem i jordbruket. Hanteringen har varit mödosam, men det som skapats i sten har också trotsat tidens tand. Därmed får sten oss också att reflektera över tidens gång.

Många av exponaten i utställningen – som även inbegriper en ruinpark i miniatyr – har aldrig visats tidigare, däribland delar av renässansportalen till det sedan länge försvunna Skaraborgs slott och vackra medeltida stendetaljer från Skara domkyrka. Utställningen lyfter också fram mindre kända, men historiskt betydelsefulla, användningar av de lagrade bergarterna, så som cement, alun, olja och uran. En monter ägnas produktionen av skifferolja vid Kinnekulle under andra världskriget.

Robin Gullbrandsson

50 år sedan boksamlaren och bibliofilen J. Viktor Johansson avled

Vid nästan varje bokauktion som Föreningen för Västgötalitteratur anordnar finns en eller flera böcker med som biblioteksmannen, boksamlaren och bibliofilen J. Viktor Johansson har utgivit. Det betyder att dessa böcker har varit värdefulla faktaböcker för de samlare som nu inte längre behöver dem. Även titlarna är spännande: *Svenska bibliotek* (1946), *Bokvandringar* (1948), *Från Gutenbergsbibeln till Gösta Berlings saga* (1952) och *Försvar för boksamlaren* (1958).

Året efter Johanssons död utgavs *Boksamlande och forskning* som var tänkt att bli en hyllningsskrift till hans 80-års dag den 22 december 1968. 1970 utges en förteckning av J. Viktor Johanssons boksamling upprättad av Stockholms Auktionsverk. Här återfinns även en förteckning över hans tryckta skrifter från 1912–1966.

Johansson sa vid ett tillfälle något mycket tänkvärt (fritt citat): *Jag åker sällan bort numera då jag inte vill vara ifrån mina kära böcker.*

Här återges vad Gösta Ottervik har skrivit i *Svenskt biografiskt lexikon*.

Johnny Hagberg

Johansson, Johan Viktor, f 22 dec 1888 i Hammar, Ör, d 11 nov 1967 i Gbg, Örgryte. Föräldrar: inspektören Johan Gustaf J o Hilma Eleonora Carlström. Mogenhetsex vid h a l i Halmstad 15 juni 08, inskr vid GH ht 08, FK 31 maj 13, eo amanuens vid Gbgs stadsbibl 2 jan 15, amanuens där 12 jan 16, vid GH:s exp 29 sept 17 (vid seminariebibl 19—21), FL vid GH 15 febr 19, andre bibliotekarie vid Gbgs stadsbibl 27 febr 19, GH:s sekr 1 jan 22—30 juni 50, sekr vid Gbgs handelshögsk sept 23—aug 28, disp 28 maj 27, FD 31 maj 27, sekr i Fören för konst- o litt:hist 28—32, förest för Gbgs stadsbibls utländska avd 28—37, förste bibl 11 juni 30—53, föreståndare för handskr:avd 32—53, led av styr för Oceanografiska inst 38—56, led av komm rör den med undervisn vid GH 40—49, sekr i sakk rör GH:s framtida ställn 47—48, led av Albatrosskomm 48—56. — LWS 35 (sekr 38—64), LSks 54.

G 1) 26 juni 15 (—22) i Karlsborg, Skar, m Signe Anna Amalia Bruno, f 2 mars 94 i Gbg, Domk, d 22 febr 58 i Borås, dtr till överstelöjtn Wilhelm Pontus B o Gabriella Charlotta (Lotte) Emilia Sofia Adelsköld samt omg Bjuggren; 2) 10 juli 23 i Gbg, Annedal, m Märta Agnes Maria Wählin, f 3 jan 02 i Gbg, Masthugg, dtr till överbibliotekarien Lars Peter Olof W o Agnes Anna Wilhelmina Andersson.

Biografi

Redan i början av gymnasietiden hade Viktor J:s litterära och bibliofila intressen kommit till uttryck. Det var därför ganska naturligt att han valde bibliotekariens yrke. Under hela sin yrkesverksamma tid var han knuten till dåvarande Göteborgs stadsbibliotek (numera GUB). För det rutinmässiga biblioteksarbetet hyste han knappast någon entusiasm, men hans ovanliga kunskapsrikedom och mångsidiga lärdom var av allra största värde vid de litteraturundersökningar och andra forskningsuppgifter, som ofrånkomligen ingår i verksamheten vid ett stort vetenskapligt bibliotek. Speciellt inom bibliotekets handskrifts-avdelning gjorde han synnerligen betydelsefulla insatser såsom vägledare för flera generationer av forskare.

Antikvariat Tranan
Trumpetvägen 8, 514 32 Tranemo
Tel. 0325-768 46

Trots sin utpräglat intellektuella läggning och lärda inriktning ägde J i hög grad håg och fallenhet för administrativa arbetsuppgifter. Hans administrativa förmåga kom inte enbart biblioteket utan även andra kulturinrättningar i Gbg till godo, och därigenom erhöll han efter hand en verklig nyckelställning inom stadens kulturliv.

Synnerligen värdefulla insatser gjorde J inom WS (Wetenskaps Samhället), där han blev ledamot 1935 och tre år senare valdes till sekreterare, en post som han sedan innehade under nära 27 år. Utåt blev J:s sekreterargärning mest uppmärksamman genom de minnestal över avlidna svenska ledamöter, som han traditionsenligt höll vid årshögtiderna. Inte mindre än 65 dylika minnestal författade han själv, och han vann expertisens erkännande som "en av Sveriges skickligaste akademiska levnads- och personschildrare".

Inom vidare kretsar blev J främst känd såsom en sällsynt kunnig boksamlare och bibliofil författare. Hans privata boksamling, som företrädesvis rymde svensk litteratur inom facken bibliografi, litteraturhistoria och vitterhet, bestod omsider av c:a 6 500 volymer och mer än 2 000 småskrifter. Denna samling var med hänsyn både till urvalet och böckernas kondition en av de allra bästa i landet. Huvuddelen såldes efter J:s bortgång på auktion enligt hans egen uttryckliga önskan. Hans förnämliga Viktor Rydbergssamling donerades dock till GUB. J:s boksamlade ledde småningom till ett bibliofilt författarskap av synnerligen hög valör. Hans böcker om böcker vann snart en ställning som klassiker på bibliofilins område.

J framhöll ofta själv det nära sambandet mellan sitt boksamlande och sin forskning. Hans vetenskapliga huvudfack var egentligen litteraturhistoria med poetik, och inom detta fack presterade han bl a ett par utmärkta Diderot-studier och landets första stora tidningsmonografi, Extra Posten 1792—1795 (1936). Att han efter hand huvudsakligen kom att ägna sig åt bibliografiska samt text- och presshistoriska undersökningar av mera begränsad räckvidd berodde nog väsentligen på att sådana undersökningar relativt lätt kunde bedrivas som ett slags hobbyverksamhet under de spridda stunder han disponerade för andra ändamål än "brödarbete".

Lugnt och stillsamt var J:s uppträdande. Lågmält och besinningsfullt uttryckte han sig. Men han var ingalunda menlös. När han engagerat sig för en sak, kunde han strida både kraftfullt och ihärdigt för sin åsikt. I vänners lag muntrade han gärna upp samvaron med skickligt turnerade anekdoter och väl avpassade citat, som låg lagrade i hans alldeles ovanligt goda minne.

J var en i hög grad särpräglad och självständig personlighet, inte utan påtagligt egocentriska drag. Som människotyp var han föga tidsenlig. För det moderna samhället med dess i många hänseenden materialistiska inriktning hade han inte mycket till övers.

Gösta Ottervik

För min del gläds jag åt tanken på att mina böcker, när jag en gång är borta, skola bereda andra bokälskare tillfälle att komplettera sina samlingar och få uppleva den tillfredsställelse jag så ofta känt, då jag kunnat fylla en länge beklagad lucka genom att en samlares kvarlåtenskap gått under klubban. Må de förnimma mitt lyckönskande handslag från andra sidan graven!

J. Viktor Johansson
Ur Försvar för boksamlaren

Göteborgsbokens dag firades på Riksarkivet i Göteborg den första april. Ett tjugotal utställare med kortare föreläsningar visade upp vad som producerats under föregående år. Inriktning och ämne var förstås Göteborg. Det var andra gången som detta evenemang ägde rum, initierat och organiserat av Riksarkivet och Göteborgs Hembygdsförbund.

Från Föreningen för Västgötalitteratur medverkade, med bok och föredrag, Ritwa Herjulfsson med "Göteborgaren Thorild Wulff – äventyraren som försvann". Niklas Krantz assisterade vid föreningens bokbord.

Utmärkelsen Årets Göteborgsbok gick i år till Lage Rosengren med "Götaälvsbron: Göteborgs pulsåder under åtta decennier" (Göteborgs stad trafikkontoret, 2016).

Man hoppas förstås på att detta blir en återkommande mäsas!

Anna Jolfors

Donation till Föreningen för Västgötalitteratur

2016 utkom sista numret av tidningen *Västgötajul* i Förbundet Tankelänkens regi. Samma år kunde Förbundet fira sitt 100-årsjubileum. *Västgötajul* kommer framöver att ingå i tidningen *Mimers brunn* och dess julnummer.

Vid styrelsesammanträde för Tankelänken den 17 maj beslutades att Förbundets kvarvarande kapital om 95 000 kr skall överföras till Föreningen för Västgötalitteratur för att där utgöra ett särskilt kapital till stöd för utgivande av litteratur om hembygd, levnadsberättelser och liknande i Tankelänkens anda.

Föreningen för Västgötalitteratur tackar för gåvan och förtroendet och kommer att förvalta pengarna på bästa sätt.

Styrelsen

Bert Moberg
Antikvariat

Alltid minst 20.000 böcker i affär och lager.

Sökservice av böcker.

Köper böcker, större boksamlingar
samt gamla svenska bykort.

Korrekt värdering

Österlånggatan 21, Borås • Tel 033-13 02 50
Öppet: månd-fred 13-18

Unikt museum om böcker och bildning

Tommy Ohlsson vid ett rullstolsbundet bibliotek för sjukhusbruk.

Västergötland har ett världsunikt museum knutet till böcker. Biblioteksmuseet i Borås fokuserar på folkbibliotekens och folkrörelsebibliotekens historia och betydelse. Besökare från hela världen letar sig hit.

I en källarlocal mitt emot kulturhus med stadsbibliotek huserar detta museum för vänner av folkbildning och böcker.

– I övriga Sverige finns inget liknande. Vi är ett riksmuseum. Vår inriktning gör oss också unika i världen, säger Tommy Olsson, museiföreståndare och även ordförande i den förening som driver museet. Besökare från 10–15 länder per år är normalt. Rekordet är 33, året då det var stor bibliotekskonferens i Sverige.

Godtemplarordens malteserkors markerar lokal för nykterhetsrörelse. IOGT-logen Vikingsborg i Bollebygd har bidragit med en del inredning.

Nykterhetsrörelsen stod för många bibliotek. Här har logen Vikingsborg bidragit med inredning. Tommy Ohlsson på plats.

– Ett exempel på hur folkrörelsernas bibliotek fungerade. Här inne hölls möten. Men på vägen in och ut passerades skåp för böcker. Där kunde medlemmarna ordna sina boklån, säger Tommy Olsson. På några hyllor finns det som är kvar av sockenbiblioteken i Kölingared och Toarp. Rader av gediget inbundna och välnotha böcker.

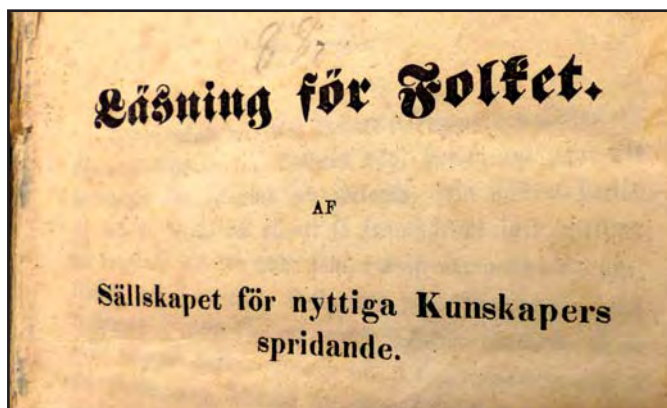

– Sockenbiblioteken bjöd mest nyttolitteratur. Kunskap för lantbruk och lantushåll förmedlades. Religion och ekonomi var också viktiga ämnen. Sällskapet för nyttiga kunskapers främjande såg till att biblioteken försörjdes med lämpliga böcker, säger Tommy Olsson och visar några exempel.

Krutrök och böcker kan också höra i hop. Borås frivilliga skarpskyttekårs bibliotek har sin vrå. Återvunna ammunitionslådor rymmer Försvarstabsens fältbibliotek. För läsning och bildning när lede fi ligger lågt.

En imponerande rad av pärmar innehåller pressklipp om bibliotek från 1915–2003. En gruva för forskare. En annan märklig samling innehåller samtliga kommuners bibliotekskort från 2008. Det finns 290 sätt för kommuner att profilera sig på plastkort. Ett rullstolsbundet bibliotek för sjukhusbruk finns också bland spännande läsfrämjare. Från tiden då många låg inne långa tider på sjukhus, hann läsa böcker och lyssna på radions Besökstid med Arne Ericsson. En barnavdelning hör också till det som museet visar upp.

Från sockenbiblioteket i Kölingared. Gott med nyttiga kunskaper.

Museet drivs av en ideell förening med såväl privatpersoner som organisationer som medlemmar. Medlemsavgifter och projekt-pengar håller ekonomiskt igång museet. Kommunen står för lokalerna.

Att Bibliotekshögskolan sedan 1972 finns i Borås spelar roll för bibliotekets existens.

– Idén kom däriifrån. Men det var trögt i starten. Många parter ville ha ett museum, men ingen ville betala. Alternativet blev att bilda en förening och fixa själva. Magnus Torstensson på Bibliotekshögskolan, Astor Emanuelsson på ABF och jag själv blev kärnan. 1994 invigdes museet, berättar Tommy Olsson, tidigare kultur- och bibliotekschef i Borås kommun.

Sugen på ett besök? Mejla till info@biblioteksmuseet.se om dina önskemål. Telefonnummer finns på hemsidan biblioteksmuseet.se. En utmärkt försmak på museet ger också den film som är tillgänglig på hemsidan och på Youtube. Så kan du besöka detta unika museum även hemma i läsfåtöljen.

Ingemar Brink

Världslig makt

Kyrklig mission

Rättslig ordning

Försörjningssystem

Kulturell utveckling

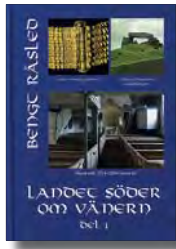
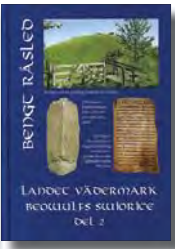
Svea
rikes
vagga

Grundläggande faktorer för en
riksbildning, vilka framträder
tidigast och sammantaget först
i landet söder om Vänern.

Embryostenen från Sparlösa

EN RELEVANT TIDIGHISTORISK TEORIBILDNING!

Beställ böckerna hos din bokhandlare,
adlibris.com, bokus.com eller direkt från atremit.se

Rhasledet Historieforum Västra Götaland Atremit AB

Instagram: [rhasledet](#) Hemsida: [rhasledet.se](#)

Mellan liljan och sjöbladet 2:1

2008 utkom *Mellan liljan och sjöbladet 1:1*, en genealogisk/ historisk utredning över Västergötlands gamla släkter. 2009 utgavs register, källförteckning, kartor och släkttabeller i en särskild volym, 1:2

Utgångspunkten i *Mellan liljan och sjöbladet* är Gärdhems gamla kyrkoruin där på en liljesten avbildas en magnifik lilja. Denna heraldiska lilja tillsammans med det heraldiska sjöbladet är gemensamma nämnare för många av de urgamla västgötska ätterna och deras vapen. Det gör också att det går att binda samman dessa historiskt. På så sätt kan sammanhang och relationer spåras och utblickar ske över det medeltida Sverige men också internationellt. Theutenbergs forskning ger intressanta inblickar i de gamla släkternas och klanernas betydelse och inflytande och utgör på ett levande sätt såväl svensk profanhistoria som medeltida kyrkohistoria.

Denna utgåva – *Mellan liljan och sjöbladet 2:1* – är en genomgång av de historiska skeendena i Västergötland från allra äldsta tid, fram till 1100-talet. Utgångspunkten sker i arkeologi, sagor och sägner, historiska krönikor och urkunder, nordiska och internationella utblickar samt författarens tes om att kunna sammanbinda historiska skeenden genom de olika betydelsefulla släkterna och ätterna som (personhistoriskt, heraldiskt, kyrkligt och jord/makt-mässigt) styrde i de gamla landskapen.

Utgåvan är resultatet av en mer än 40-årig forskning där trakterna kring Halle- och Hunneberg har varit centrum. En volym 2:2 kommer senare att publiceras.

Bo J. Theutenberg är född 1942 i Trollhättan och professor em. i juridik vid Stockholms universitet, folkrättssakkunnig vid UD 1976–1987 och ambassadör från 1982.

Han har i Skara stiftshistoriska sällskskaps skriftserie utgivit ett flertal böcker.

Boken omfattar 448 s. och är bunden i hårdband. Den är mycket rikt illustrerad och med sex genealogiska tabeller. Pris 250 kr. + ev. porto 45 kr.

Alltför eldigt frieri på Bränningsholm

Bränningsholm. Var det här Sigrid Storråda dödade två friande småkungar?

Efterhängsna karlar är inget nytt fenomen. Men Sigrid kunde hantera dem. Hon söp några friande småkungar under bordet, lät dem sova ruset av sig i ett litet trähus och tände på. Hennes handlingskraft gjorde henne berömd och fortfarande är hon känd under namnet Sigrid Storråda. Den alltför heta kärlekslågan skall ha flammats på Bränningsholm utanför Skara.

Sigrid skall ha varit en av vikingatidens verkligt starka kvinnor. Hon sägs ha varit gift med två kungar, fått tre söner som blev kungar, och orsakat minst tre andra kungars död. Om henne berättar bland andra Snorre, och enligt berättelserna var hon minst lika vild och livsfarlig som någon viking.

Eldiga friare

Hon levde kring år 1000 och skall först varit gift med svenske kungen Erik Segersäll och fick med honom söner Olof och Emund. Men Erik ledsnade på hennes tjat, sägs det. Kanske var han helt enkelt rädd för alltför starka Sigrid och kastade ut henne.

Eftersom Sigrid var dotter till den mycket framgångsrike västgötske vikingen Skoglar Toste hade hon gott om gårdar i Västergötland att slå sig ned på med sina söner, och just här på Bränningsholm fick hon besök av två eldiga friare, två småkungar med namnen Harald Grenske och Vissivald.

Småkungar var inget för henne, så hon serverade sitt starkaste öl och när kungarna var rejält berusade släpades de ut till ett hus där de somnade, för att vakna till flammande lågor och krigare som hindrade dem från att ta sig ut. Vem kung Vissivald från Gårdarrike var är osäkert, men Harald Grenske kom från Norge och hade innan avresan sett till att han fick sonen Olaf, han som senare blev helgon med namnet Olaf den helige. Och som dessutom var gift med Sigrids barnbarn Astrid. Hur kan stämningen på familjemiddagarna varit där?

Hundhedning

Bättre var det när Sigrid fick giftermålserbjudande av norske

kungen Olav Tryggvasson, men då denne krävde att hon skulle bli kristen och kallade henne hundhedning ilsknade hon till. Istället gifte hon sig med danske kungen Sven Tveskägg och fick honom att tillsammans med sonen Olof Skötkonung i Sverige plus en del norrmän angripa och döda Olav Tryggvasson vid Svolder, var det nu låg.

Med kung Sven skall hon bland annat ha fått sonen Knut, senare Knut den store, så Sigrid är den utan jämförelse kungligaste bland nordiska kvinnor.

Om berättelserna verkligen stämmer. Det finns många som inte får historierna att hänga ihop, och kanske handlar det långa stycken om påhittade berättelser som uppskattades på fester efter mycket öl.

Bränningsholm nämns inte alls, utan kommer från en lokal sägen. Jag fick den från en historieintresserad som i sin tur hört den från sin chef när de var på jobb i Skärv. Chefen var mycket engagerad i debatten kring Svea rikes vagga och kunde de gamla lokala historierna.

Så skall jag vara ärlig så finns det inga bevis för att Sigrid eldade upp besvärliga karlar, och än mindre att det hände just här på Bränningsholm. Det är förstås namnet som fått folk att knyta berättelsen just hit.

Men fördelen med att skriva om Sigrid Storråda och Harald Grenske är att de inte ringer och klagar när tidningen kommer i tryck.

Drottning Sigrid. I fridsamma Främmestad finns en sten vid kyrkan med en bild av Sigrid Storråda. Byson högg den.

Är det sockenlitteratur vi skriver?

Årsskriften 2017. 44 sidor om folk och händelser i bygden från 1831 till 2016.

För en tid sedan fick jag en liten skrift från Föreningen för Västgötalitteratur som innehöll tre artiklar. Författare var Åke Bonnier, Charlotta Hanner Nordstrand och Johnny Hagberg. Det blev en trevlig läsning. Hagberg kom in på sockenlitteratur. Det handlade om gamla sockenböcker. Han gav oss lite olika infallsvinklar på vad västgötalitteratur är för något.

I drygt tio år har jag redigerat *Västgötabygden* och där recenserar Hans Menzing hembygds litteratur av olika slag. Det handlar både om böcker och årsskrifter. I Västergötland är vi duktiga på att dokumentera vår hembygd. När vi pratar om att dokumentera vår hembygd, frestas vi ofta att tro, att vi ska berätta om 1800-talet eller ännu tidigare. Men det är faktiskt så, att även 1900-talet är historia och det är vi många föreningar som kommit på. Våra årsskrifter är ofta små sockenböcker som även berättar om nutid. Vilken förening i Västergötland som var först ut med en årsskrift som inte bara innehöll verksamhetsberättelsen, utan även bygdehistoria, vet jag inte. I vår hembygdsförening, Svältornas Fornminnesförening har vi gett ut en årsskrift sedan 1973. Jag tänkte berätta lite om den.

Femhundra artiklar

Årets utgåva är årgång 44. Under åren har vi varit cirka etthundra författare som tillsammans skrivit cirka 500 artiklar, sammanlagt har det blivit drygt 800 sidor, verksamhetsberättelser och föreningsprogram oräknade. Vi är en redaktionskommitté på fem personer, en del är med några år andra lite längre. Att skifta då och då tror vi är bra.

Våra första årsskrifter var skrivna på skrivmaskin och då gällde det att det inte blev några stavfel. Förmodligen fick man skriva om sidan flera gånger innan man var nöjd. Att få med en bild var inte helt enkelt. Då fick man lämna ett tomrum där man ville ha bilden. De första årsskrifterna är förmodligen kopierade

på tryckeriet och där har man också satt bilden på plats. Nu för tiden skriver vi våra texter på dator. Stavar vi fel är det enkelt att rätta till. Vi använder ett redigeringsprogram där vi kan lägga in texter och bilder precis som vi vill. Jag tycker att våra företrädare i redaktionskommittén är beundransvärda.

Vår första årsskrift var på sex sidor och innehöll en ägarlängd på Sällershög, vår största gård i bygden samt en dikt som heter Sagan om Kvinnestadborg.

Sidantalet ökade ganska snabbt. De första årsskrifterna handlar om bygdens gamla historia.

Vi kan till exempel läsa om den danska fejden 1611–1613. Vid flera tillfällen kan man läsa om Laga skiftet. Det finns gårdsbeskrivningar av enskilda gårdar men också om några byar. I de tidiga årsskrifterna finns det dagboksanteckningar och bouppteckningar.

Kyrkböcker, stämmoprotokoll från både kommunalstämmor och kyrkostämman finns med och vi får också lära känna några av kommunalpamparna i våra socknar. Men man behövde inte vara sockenpamp för att vara en personlighet i bygden. Man kunde vara bonde, präst, brevbärare eller bygdens sömmerska för att platsa i en årsskrift.

Bygdens skolhistoria finns naturligtvis med från mitten av 1800-talet ända in på 2000-talet. Skolkort från förr är också intressanta.

Vi bor i en bygd med stark frikyrklig förankring och naturligtvis har vi skrivit både om Svenska kyrkan, EFS och det som idag heter Equeniakyrkan.

I en årsskrift på landsbygden är det självklart att vi har med släkt historier och att läsa gamla amerikabrev från emigranter från bygden är ju också bygdehistoria.

Vi har ett rikt föreningsliv, inte bara Fornminnesföreningen, och det har vi också berättat om och om det gamla folkbiblioteket och om vår dialekt.

I bygden har det inte bara funnits bönder. Stegfabrikörer, busschaufförer, smeder, bygdesnickare och rallare är några exempel.

Affär har vi ingen kvar i dag, men det har funnits och dem har vi också berättat om. Vi har haft poststation och telefonstation och hur de kom till byn har vi berättat om och i senaste numret berättar vi om att nu är fiberledningarna på gång.

Jubileumsboken. Boken gavs ut i samband med föreningens 100-års jubileum. Alla elever och skolpersonal i Asklanda skola fick den i julklapp 2011.

Störst på Västgötalitteratur, Vätternböcker, Göta Kanal och Folke Dahlberg

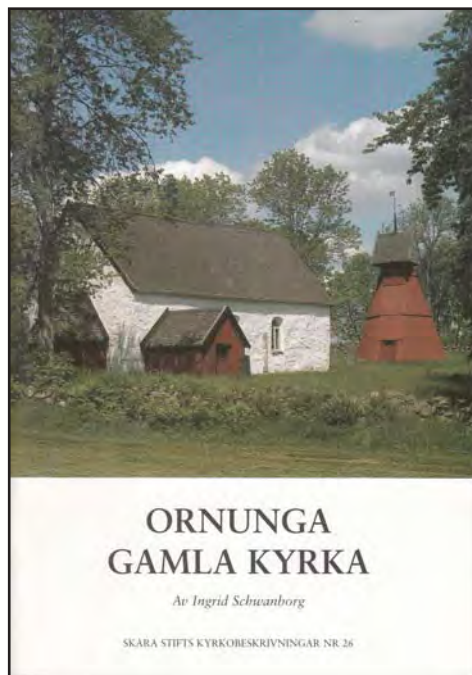
Antikvariat Wettern, Göran Midman

Tunnbindaregränd 1 A, 544 30 Hjo

goran.midman@hjomail.se

0503-655895, 072-7414209

www.bokborsen.se

Ornunga Gamla Kyrka. En kyrkobeskrivning som kom ut 2005

Om lavar, träd, blommor och bin liksom vägarna förr och nu tillhör givetvis socknarnas historia och kyrkogårdsvandringarna påminner om olika personligheter.

Barndomsminnen har vi fått från folk som växt upp i bygden och något som inte finns idag är luffarna, de tillhör också vår historia. Det är ju länge sedan vi hade krig men det finns folk i bygden som berättat om hur det var att leva här under andra världskriget.

Varken jordegummor eller fattigstugor har vi i våra socknar, men vi har haft och vi har berättat om dem. Hemma hos reportage har vi gjort vid några tillfällen.

På vårt museum har vi många intressanta föremål och dem berättar vi också om då och då.

Under senare år har vi haft med ett bildsvep som speglar våra aktiviteter.

Finns det mer att skriva om?

Ibland får jag frågan om det finns mer att skriva om, när vi skrivit så mycket tidigare. Glädjande nog finns det mer. I redaktionskommittén har vi idéer på gång, men vi får också tips från folk i bygden.

Jubileumsboken

I samband med att vår förening firade 100-årsjubileum gav vi ut en jubileumsbok, *Svältornas Fornminnesförening 1905-2005*. Boken är på 200 sidor och det mesta materialet är hämtat från våra tidigare årsskrifter.

När vi i redaktionskommittén bestämt hur många exemplar boken skulle tryckas i, säger en i gänget: Vi tar 100 till. Då kan vi ge alla elever och skolpersonal jubileumsboken i julklapp om några år. Så blev det och vid skolans julfest 2011 överlämnade vi julklappen. Det blev mycket uppskattat.

Antikvariat Asken

25.000 böcker i butik
10.000 böcker på www.bokborsen.se

Stockholmsvägen 30, Mariestad
0501-14373, 0739-446013
Öppet fre 14-18.

Kyrkobeskrivningen

I samarbete med Skara Stifts Kyrkobeskrivningskommitté, Västergötlands museum och Regionmuseum Västra Götaland gav vi ut en kyrkobeskrivning *Ornunga Gamla Kyrka* i samband med föreningens 100-årsjubileum.

Hus och gårdar i Asklanda och Ornunga 2012

I många hem på landsbygden finns det ett par böcker som man fortfarande tar fram då och då. Den ena hette *Gods och Gårdar*, den andra *Sveriges Bebyggelse*. De kom ut på 1940 talet. Efter millenniumskiftet började vi prata om att göra en uppdatering. Av olika anledningar dröjde det med starten, men 2011 var vi i full fart med att fotografera alla bostadshus, både åretruntbostäder och fritidshus. På hösten fick varje husägare ett dokument med en bild på huset samt några frågor vi behövde om fastigheten och dem som bor i huset. Ett 40-tal husägare var inte nöjda med bilden, så vi tog nya foton.

Fram på våren fick husägaren en kopia av hur sidan kommer att se ut i boken. Vi uppmanade till noggrann korrekturläsning. I juli kom boken från tryckeriet. En bok på 288 sidor i A5-format och med alla husen i färg. Boken blev mycket uppskattad och gör skäl för namnet sockenbok.

Hus och Gårdar i Asklanda och Ornunga 2012. Man kan nästan påstå att det är ett uppslagsverk i bygden.

Leif Brunnegård

Riddarens Antikhandel
Säljer Köper Värderar Böcker Antikviteter
www.antikvariatriiddaren.se

Mariestadsvägen 2
540 16 TIMMERSDALA
Hemadress: Katörp 4
Mats Bergström
Bokhandlare
kakelmats@telia.com

0706 747574 0511-81248
Öppet: mån-lörd

Hans Menzing fick årets Tengelandsstipendium

Känner bygden. Som lokaltidningsredaktör och hembygdsvän har Hans Menzing fått goda kunskaper om stora delar av Västergötland.

Foto Inger Menzing

Hans Menzing i Skara är en välkänd personlighet. För Skaraborgs Läns Tidnings läsekrets var han en uppskattad journalist i över fyrtio år. När han gick i pension som chefredaktör för Skaraborgs Läns Tidning fick han tid över att engagera sig i Västergötlands Hembygdsförbund och Föreningen för Västgötalitteratur. Vid årsstämman i Falköping fick han ta emot årets Tengelandsstipendium.

När *Skaraborgs Läns Tidning* firade 200-årsjubileum 2013 fanns det en artikel med rubriken Erfarna reportrar minns gammalt. Den handlade om Hans Menzing och hans kollega lokalredaktören i Götene Gösta Karlsson. Jag gör en del klipp ur artikeln.

Fasta arbetstider och övertid existerade inte. Som reporter förväntades man arbeta när något hände. I arbetsuppgifterna gick även att rapportera från bröllop och begravningar.

Det var synd om våra familjer. Min dotter brukar säga att hon som barn undrade vad det var för farbror som kom och hälsade på mamma på kvällarna, berättade Hans Menzing. Hans anställdes på Vara-redaktionen 1956. Han hade läst på Hermods och tänkte bara jobba ett par år i Vara. När han gick i pension 1999 kunde han summera 43 år i tidningens tjänst.

Rafflande levnadshistorier

Unga reportrar fick börja som volontärer med låg lön och läras upp. En stor del av arbetet bestod i att möta vanligt folk på landsbygden. Där fick reportrarna ta del av de mest rafflande levnadshistorier. De fick träffa människor som var födda på 1800-talet och som sett hela samhällsomvandlingen. *SkLT* bestod på den tiden av en mängd lokalredaktioner. Dessutom fanns ett tiotal rapportörer som ringde in föräningsreferat och dödsfall. Vi var så oerhört lokala, kommenterar Hans Menzing. Hans minns att han en gång stod och dikterade en artikel i telefonen hemma i köket hos ett par i Norra Vånga medan deras ladugård stod i ljusan låga.

Den politiska bevakningen var knapphändig och bestod av kortfattade referat från kommunfullmäktige. När någon dött i en olycka kastade sig reportrarna i väg till sjukhuset för att hämta hem bilder på den omkomne. Vi tvingades göra saker som vi inte mätte bra av, konstaterar Hans Menzing.

Efter sin pensionering skrev Hans Menzing kåserier i *Skaraborgsbygden* fram till årsskiftet 2016/17

Proffs i redaktionskommittén

På årsstämman 2002 valdes Hans Menzing in i styrelsen för Västergötlands Hembygdsförbund och i redaktionskommittén för Västgötabygden. 2006 blev Hans ansvarig utgivare och ingick i redaktörsgruppen tillsammans med Roland Antehag och undertecknad. Att ha en erfaren journalist i redaktionskommittén är en stor förmån.

Motivering

I motiveringen till att hans Menzing får årets Tengelandsstipendium står följande:

Hans Menzing var journalist på *Skaraborgs Läns Tidning* (anställdes på Vara-redaktionen) och upptäckte från början att det fanns en skatt i hembygdsböcker och tidningar – en skatt som oftast inte ens lokaltidningarna brydde sig om.

Hans började skriva om intressanta saker från hembygdsböckerna för att locka besökare. Så småningom observerades detta av *Västgötabygden* (Hans blev ansvarig utgivare) och Föreningen för Västgötalitteratur och allt växte.

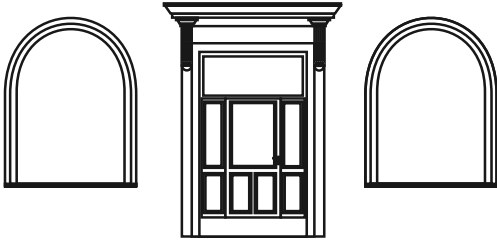
Hans har skrivit en ändlös lång serie om hembygd och hembygdshistoria i *Skaraborgs Läns Tidning* och efter pensioneringen varje fredag i *Skaraborgsbygden* samt har även gjort många radioinslag.

Mångårig styrelseledamot i Västergötlands Hembygdsförbund och i Föreningen för Västgötalitteratur samt i redaktionskommittén för *Västgötabygden*.

Hans Menzing erhåller Tengelandsstipendiet 2017 för denna kulturgärning.

Leif Brunnegård

MATS REHNSTRÖM
Rara böcker, bibliografi & handskrifter

ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS
NYHETSREBREV

- De skickas till abonnenterna via E-POST
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckors mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rehnstrom@svaf.se

ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrehnstrom.se

Ramnaparken

Ramnaparken med museum och historiska byggnader har en historia med apotekspengar i botten, men även med en tunn rotförbindelse till Nordamerikanska inbördeskriget.

Den uppmärksamme finner en bronsrelief med Hjalmar Lind i parken. Apotekare Lind drev med framgång Borås apotek från 1874. I början av 1890-talet flyttade apotekaren med familj in i Villa Särila vid Ramnasjön. Lind såg snart möjligheter att skapa en park på markerna kring villan.

Ståtligare bostad fanns knappast i Borås. När Oscar II 1880 besökte lantbruksmötet i Borås fick Villa Särila tjäna som kunglig boning. Kronprins Carl fick nöja sig med att husera i Nell-sonska huset inne i staden.

Villa Särila hade byggts av militären Adolf Warberg, kanske inspirerat av väl tilltagna amerikanska lyxhus. Warberg var officer vid Älvsborgs regemente och deltog på nordsidan i inbördeskriget. Om detta har han berättat omfattande i sin bok *Skizzer från nord-amerikanska kriget*. Också ett slags västgötalitteratur. Fullt tillgänglig på internet.

Kanske ville Warberg markera mot den nesliga behandling han fick vid hemkomsten, knäppa boråsarna på näsan. Upphöjd och krigserfaren återvände han till regementet på Fristad hed. Men hans meriter värderades föga. Han fick gå tillbaka till att vara löjtnant. Ett skäl kan ha varit att Warberg i ledande boråsares ögon krigat på fel sida. Sydstaterna hade här många vänner, förtretade över blockaden av söderns bomullsexport.

Warberg kom ändå vidare i sin karriär, lämnade regementet som överstelöjtnant och ställföreträdande regementschef.

När apotekaren Hjalmar Lind tog över Villa Särila kompletterande han med ytterligare markinköp. Han siktade på att anlägga en stor park för boråsarna rekreation. En del uppläts till KFUM för bollspel. År 1900 donerade han ett stort markområde till Borås stad för att där anlägga en folkpark för sport och avkoppling.

Inte minst vintertid var Ramnasjön med omgivningarna redan tidigare populärt för sporter som skridsko och sparkstötting. Nu skapades ytterligare möjligheter. Anläggningar för simning byggdes. På vintern spelades hockey och bandy. Senare kom isracering med motorcyklar. På land ordnades för bollspel men också för teater, dans och andra förlustelser. I anslutning skapades Ramnavallen för elitfotboll.

En fågelkoloni skapades också vid sjön. Den upptar idag en fjärdedel av vattenytan och bidrar väl till att det idag är svårt att tänka sig Ramnasjön som en uppfriskande badsjö.

Idag har idrott och omfattande nöjesliv lämnat Ramnaparken. Kvar är Ramnavallen som bas för Norrby IF nya i Superettan.

Istället är det historia och museum som dominerar. 1903 grundades *De sju häradernas kulturhistoriska förening*. Ett av syftena var att skapa ett museum. Idéer om att använda folkparken vid Ramnasjön fanns med från start. Men först fick ett rum hos Enskilda banken på Västerlånggatan tjäna som museilokal. Senare fick vindsrum på nuvarande Sven Eriksonskolan bli historiskt museum. Föremål att spara och visa strömmade in från de sju häraderna.

Kinnarumma församling donerade 1911 hela sin gamla träkyrka till föreningen. Ett nytt stentempel hade gjort 1600-talskyrkan överflödig. I avkortad version monterades kyrkan upp i Ramnaparken. Här flyttade museisamlingarna in.

Kinnarummakyrkan fick snart sällskap av ett antal andra intressanta byggnader från Sjuhärad. Varje hus är en del i museet

men varje byggnad erbjuder också utställningsplats för föremål.

Nymanska gården och Ohlsonska gården kommer från staden Borås, 1700-tal respektive 1800-tal. Marbostugan är en import från Halland men visar bebyggelse som är typisk också för Marks härad. Förläggargården Fällhult kommer från Holsljunga och såg Borås Wärfveris grundare Anders Jönsson födas 1816. Ramslatts gästgiveri stod ursprungligen i Fritsla. Lita på att där varit livat!

De sju häradernas kulturhistoriska förening kom 1984 överens med Borås stad om att staden tog över driften av park och museum. Föremål och samlingar är kvar i föreningens ägo. 65 837 föremål och runt 180 000 fotonegativ.

Ingemar Brink

Bland källorna: Sven H G Lagerström: Ramnasjön och dess omgivningarna i Ramnaparken, Parkstaden och Fridenshöjd.

Antikvariatet i SKÖVDE

Döbelns Gata 1

Säljer beg.

BÖCKER och SERIETIDNINGAR

0500-41 06 56

Öppet ons-, tors och fredagar 13.00 17.00

Nödfallsklockare fanns i Asklanda

Att vara kyrkvärd kunde vara mycket mer än bara ett hedersuppdrag, det fick Adolf Johansson på Sällershöj i Asklanda erfara när han valdes till kyrkvärd 1916. Han hade uppdraget i bortåt 50 år och i nio av dessa år var han dessutom nödfallsklockare.

Det berättar signaturen Bi i en artikel i *Kyrkvägen*, som återges i senaste numret av *Svältornas fornminnesförenings årsskrift 2017*. Exakt vad nödfallsklockaren gjorde framgår inte mer än att han fick följa med tjänstgörande präst på gudstjänster och andaktsstunder. Där svarade tydligen kyrkvärden för att traktera orgeln och leda sången, ibland verkar han dessutom ha övat in psalmer och mässpartier.

Men han var inte ensam om att få rycka in, hans fru Klara kunde få gripa in med att skura kyrkan eller svara för serveringen av kaffet i olika kyrkliga grupper.

Tidskriften innehåller förstås en lång rad andra artiklar, bland annat berättas om hur föreningen fick 2016 års Tengelandstipendium och att Leif Brunnegård tilldelades riksförbundets finaste utmärkelse. Dessutom kan man bland annat läsa om Ornunga kvarn och släkten Kläpps dramatiska historia.

Men själv fastnade jag mest för begreppet nödfallsklockare, jag har själv tjänstgjort som det en gång när pappa kantorn blev sjuk inför julen. Att släppa loss mig i kyrkan vid julottan kunde han förstås inte tänka sig. Jag kunde kanske satt jazzstuk på utgångsmarschen, men en andaktsstund på ålderdomshemmet borde även en dansmusiker som jag klara.

Och de två julsalmerna var ju inte så svåra, problemet var att jag lärt mig att ackompanjera betydde att stödja sången. Men de gamla vågade förstås inte sjunga innan de hörde orgeln och hade inte den musikaliske prost Ax. Melander gripit in med kraftfull stämning så hade vi kanske suttit där än.

Hans Menzing

Svältornas fornminnesförenings årsskrift 2017. Redaktör: Leif Brunnegård. 44 sidor med många gamla och nya bilder.

Glimtar av medeltida skrivare

Tack vare Per-Axel Wiktorsson har vi nu möjlighet att komma närmare åtskilliga medeltidsmänniskor och åtminstone få veta en del av vad de sysslade med under sina (i allmänhet) korta liv. Skara stiftshistoriska sällskap har nämligen givit ut hans storverk "Skrivare i det medeltida Sverige" I-IV.

Tungt vägande inlägg

Detta är även rent bokstavligt talat ett tungt vägande inlägg till Sveriges medeltida kulturhistoria och personhistoria. Jag vet hur det förhåller sig, ty jag har burit de fyra banden i en kasse mellan Villa Elfhög i Trollhättan, där föreningen för Västgötalitteratur höll sitt årsmöte 2016, till Niklas Krantz' bil, som lyckligtvis tog denna tyngd resten av vägen hem till Mölndal. Man måste ideligen skifta hand, när man bar böckerna, ty tyngden kändes i rygg och arm. De fyra banden gick i tryck 2015 och omfattar 577, 512, 486 och 447 trycksidor, vilket inalles gör 2022 sidor. Verket skall nog snarare ses som ett uppslagsverk än en bok för sträckläsning. Många av sidorna är bildsidor, som visar medeltida urkunder eller sidor ur medeltida handskrifter.

Välmeriterad författare

Per-Axel Wiktorsson har lång erfarenhet av medeltida handskrifter. År 1976 blev han filosofie doktor på en avhandling om *Södermannalagens B-handskrift*. Han var redaktör för ordboken *Sveriges medeltida personnamn* 1971-1982. Från 1982 till 1994 var han redaktör för *Svenskt Diplomatarium* vid Riksarkivet, som ger ut våra medeltida brev. Sedermera blev han först universitetslektor (docent) och sedan professor i svenska språket vid Örebro universitet. Han är en av de ledande krafterna inom Svenska Fornskriftsällskapet och har ett flertal utgåvor av medeltida texter bakom sig. Hans meritförteckning är lång och kan här bara snabbskissas.

Skrivarna träder fram

Hans bokverk väger bokstavligen talat tungt, men viktigare än så är att det väger tungt även bildligt talat. Här får vi alla tillgängliga uppgifter om 935 medeltida skrivare, 765 av dem kända till namnet. Ja, mycket är och förblir okänt vad gäller medeltida förhållanden. Tack vare utmärkta register har man lätt att finna vad man söker.

Jag, som bor i Mölndal (tidigare Fässbergs socken), slår givetvis upp ortnamnet Fässberg i registret och finner två medeltida skrivare, närmare bestämt två kyrkoherdar i Fässberg. Anledningen till att dessa uppges vara skrivare är, att de omnämns i var sitt brev. I dessa brev är kyrkoherden i Fässberg den ende omnämnde prästen. På den tiden utförde prästerna alla slags skrivarbeten, ty de var nära nog de enda skrivkunniga. Detta sannolikhetsskäl väger tungt, men det är trots allt ett sannolikhetsskäl och inte något bevis.

Under medeltiden kunde i stort sett endast kyrkans män skriva och läsa, men helt ensamma om dessa bokliga konster var de inte. Som forskare lär man sig så småningom att sannolikheten inte alltid sammanfaller med verkligheten. I vissa fall är man berättigad att tala om "den osannolika verkligheten" för att låna ett uttryck

från Olle Holmberg. Wiktorsson har genomgående starka skäl, men ibland måste man trots allt sätta ett frågetecken i kanten.

Många insikter

I de flesta fall har man dock enbart anledning att glädjas över de nya sammanhang, som framgår av Wiktorssons sammanställningar och slutsatser. Vi får veta var och när skrivarna har utfärdat brev och andra urkunder. Wiktorsson hänvisar till alla tidigare utgivna skrifter, i vilka skrivarna omnämns och behandlas. Inte minst som forskningsöversikt är detta tungt vägande inlägg av stort värde. Vi får vidare veta litet grand om vilka ämnen och ärenden, som har sysselsatt dem. Vi får veta hur de skrev. Wiktorsson är en framstående handskriftsexpert, som med stor uppmärksamhet har följt bokstävernas och textens uppbyggnad och utformning. Han sammanställer sina iakttagelser, som ger oss goda insikter i medeltida skrifttradition. Frågan är om inte en grafolog skulle kunna säga något om skrivarnas själsegenskaper. Wiktorsson går inte in på detta ämne, men i de fall, då en skrivare har efterlämnat flera skriftprov, spridda över en längre tid, skulle man kanske kunna dra sådana slutsatser.

Per-Axel Wiktorsson

Brev från Älvsborg

För att återvända till mina två kyrkoherdar, har bägge, då breven utfärdades, befunnit sig på Älvsborgs slott. Detta område hörde inte till deras pastorat utan bör på den tiden ha varit en del av Örgryte socken, men slottet var ju ett säte för förvaltning och uppbörd. Män i ledande ställning hade därför ibland ärende dit. Innan Mölndalsborna började "åka te sta'n" (Göteborg), har de alltså tagit sig till Älvsborg (och givetvis även Nya Lödöse).

Intressanta teckningar

Många av urkunderna har fotograferats, och läsarna kan på detta sätt ta del av texten, men i texten finns även små teckningar av stort intresse. Somliga är snarast ett slags ornament, som kan jämföras med stenhuggeriarbetena i vissa medeltidskyrkor. Wiktorsson har gjort forskningen en stor tjänst genom att återge dessa teckningar i tryck. Förhoppningsvis skall någon eller några konsthistoriker inte kunna låta bli att söka efter ursprung eller motsvarigheter till dessa teckningar inom den kyrkliga konsten. Framför andra har dock kyrkohistorikerna mycket att hämta. Det övervägande flertalet skrivare är ju präster. Här får vi veta mer om dem. Även hembygdsforskarna har dock mycket att hämta. Här möter många av de prästmän, som har varit verksamma i våra socknar. Här får

vi dessutom veta litet mer om dem. Prästerna blir ju på detta sätt litet mer än ett namn.

Översätt till svenska

Wiktorssons bok visar hur mycket man kan få ut genom förnyad och fördjupad källforskning. Den visar oss betydelsen av våra bevarade brev och urkunder, som ges ut i Svenskt Diplomatarium. Tyvärr är de första delarna av denna källutgåva hopplöst föråldrade. De äldsta breven skulle behöva ges ut på nytt. (Så har danskarna för länge sedan gjort.) Framför allt borde samtliga brev översättas från latinet till svenska. Danskarna har översatt sina medeltidsbrev, och detta är mycket bra gjort. Allt färre läser latin i gymnasiet, och för att läsa medeltidsbrev räcker det inte att ha läst latin på gymnasiet. Själv läste jag latin två terminer på universitetet, men jag har ändå ibland visst besvär med vissa brev, eftersom meningsbyggnaden är tillkrånglad, uttryckssätten invecklade eller krystade och så vidare. Kort sagt har skrivarna ofta velat visa sig duktiga och högutbildade genom att krångla till alltsammans. Sentida byråkrater har som bekant gjort på samma sätt, varför även sentida lagar och förordningar kan vara svårbegripliga och svårtillgängliga, fastän de är skrivna på svenska.

I våra dagar har vi medeltidshistoriker, som inte kan latin, vilket innebär att de inte kan ta del av många viktiga källor. Wiktorsson fäster med sitt storverk uppmärksamheten på medeltidsbrev. Inte minst åt hembygdskforskningen har de mycket att ge, men alla slags forskare kan plocka värdefulla upplysningar ur dem.

Läs vidare

Wiktorssons bibliografi finns på nätet:

http://www.ibg.uu.se/digitalAssets/79/a_79634-f_wiktorsson-skrifter.pdf

Skara stiftshistoriska sällskap finns på nätet:

<http://www.skarastiftshistoriska.nu/butik/produkter/skrivare-i-det-medeltida-sverige/#>

Alla medeltidsbrev (även de ännu outgivna) kan numera framsökas digitalt med åtminstone sammanfattning på svenska:

<https://sok.riksarkivet.se/SDHK>

Där finns även bilder på breven:

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/Sdhk_11010.jpg?beta=true#?s=0&cv=0&c=0&m=0&z=-2260.8036%2C-161.7778%2C889.6072%2C3235.5556

Danskarna har liknande service:

(<http://diplomatarium.dk/>

Jag tackar JBLD Strömberg för dessa näthänvisningar.

Lars Gahrn

Pris 500:- beställes genom Föreningen för Västgötlitteratur.

FLOBY
ANTI-KVARIAT

Öppet : kl. 11-17 året runt samt extraöppet i juli
eller efter överenskommelse
Tfn 0515-40940, 40773

Två nya Hedersledamöter

I samband med årsmötet i Borås den 8 april 2017 kallades två nya Hedersledamöter. Det var Tore Hartung, Mariestad och Svante Strandberg, Uppsala.

Under Föreningen för Västgötlitteraturs historia har endast fyra personer varit Hedersledamöter före de nu kallade.

Dessa är:

Professor Sven Blomgren 1908-2004

Biblioteksrådet Nils Sandberg 1911-1999

Redaktör Ingvar Kjörk 1923-2004

Redaktör Hans Menzing (2014)

Adjunkt Tore Hartung (2017)

Professor Svante Strandberg (2017)

Håkan Brander

Vid Årsmötet i Borås den 8 april erhöll Håkan Brander diplom för "gagnelig gärning". Brander har under åren haft ett stort ansvar i samband med föreningens auktioner och på många sätt gjort positiv reklam för Västgötlitteratur.

Vid ett tillfälle förut har liknande diplom utdelats. Det var 2013 och mottagare var Göran Ternebrandt.

**Glöm ej betala in din årsavgift till
Västgötlitteratur
Plusgiro 59 24 33-7
Bankgiro 663-2574**

Värdefulla böcker från Föreningen för Västgötalitteratur

Föreningen för Västgötalitteratur höll sitt årsmöte i Ramnaskyrkan, Kinnarumma gamla kyrka. Foto: Lars Gahrn.

Borås – vilka minnen väcker detta namn? För mig framträder genast bilden av Borås museum, som är en gammaldags hembygdsgrd med förnämliga äldre byggnader från alla åldrar. Här finns en stor gammalgård med omväxlande bebyggelse och rentav en egen kyrka, Kinnarumma gamla kyrka. Sådana hembygdsgrdar är ovanliga i Västsverige.

En förnämlig gammalgård

På den tiden, då tågen ännu stannade vid Mölndals Övre station, tog min far ibland med mig till Borås. Där tittade vi på det mesta, som då fanns att se, men Borås museum gjorde starkast intryck på mig och stannade kvar i minnet. Borås museum drog mig tillbaka till knallestaden. Här på denna gammalgård befann man sig då i stadens utkant, nästan ute på landet. Byggnaderna ligger högt på en ås och kringstrålas av ljus. Inte kan man väl glömma en sådan plats! Lördagen den 8 april 2017 skulle Föreningen för Västgötalitteratur hålla årsmöte i Borås museum. När Niklas Krantz undrade, om jag ville följa med dit, tackade jag genast ja. Givetvis tittade vi på åtskilligt både under vägen dit och under hemvägen. Den största behållningen var likafullt Ramnaparken med Borås museum.

Wilhelm von Braun – en Boråsförfattare

Var skulle prosten vara om inte i kyrkan? Ordförande är prosten Johnny Hagberg, Järpås. Han hade samlat sina medlemmar till årsmöte i "Ramnaskyrkan" eller med andra ord i Kinnarumma gamla kyrka. Här i halvdunklet bland forna tiders kyrkokonst omvaldes styrelsen i laga ordning. Vi fick också pröva på gamla tiders kyrkbänkar, vilket mycket riktigt var en prövning. Sitt-riktighet och bekvämlhet är begrepp, som var mer eller mindre okända på den tid, då dessa bänkar snickrades ihop. Man kom osökt att tänka på slagordet från en känd tillverkare av kyrkbänkar: "Stoppa plågsamma kyrkobesök!" Årsmötet beslöt om utmärkelser till sina trojänare Tore Hartung och Håkan Brander samt till ortnamnsforskaren Svante Strandberg, som har behandlat många västgötska ortnamn. I samband med årsmötet höll Lennart Wasling ett föredrag om kända Borås-författare under äldre tid. Själv är Wasling en drivande kraft inom Wilhelm von Braun-sällskapet, vars ordförande han har varit. Han har även skrivit en bok om denne författare. Boken är dels en levnadsteckning, dels en antologi med åtskilliga av von Brauns mest kända och uppskattade dikter. Där finns också åtskilliga dikter, som inte tidigare har varit tryckta, därför att de ansågs vara alltför oanständiga eller råa. Wasling talade åtskilligt om von Braun i sitt föredrag, ty von Braun hade anknytning till Borås. Wasling fick dessutom sålt åtskilliga böcker.

Trögsålda böcker av bestående värde

Denna gång hördes dock en klagan, både från ordföranden Johnny Hagberg och från skattmästaren Sven Olof Ask, att föreningens böcker är svårsålda. Jag anknöt till denna klagan, när jag tackade föreningen för gott arbete och många värdefulla utgåvor. I samband med detta tack överlämnade jag ett exemplar av min bok eller utgåva: "Christina Hall: vänskapens och livsglädjens värdinna" (2016, 524 sidor) till Hagberg och ett till Ask. Jag framhöll, att samma erfarenhet har de flesta, som ger ut böcker, men att detta inte säger något om böckernas värde. Föreningen för Västgötalitteratur utmärker sig för utgåvor av bestående värde. Dessa böcker kommer att läsas även om 200 år, men vem läser dagens deckare om två århundraden? Ingen.

Lennart Wasling med sin bok om Wilhelm von Braun.

Lagerhållning viktig

Jag vet, hur det förhåller sig, ty själv sitter jag ibland och läser akademiska avhandlingar från 1600- eller 1700-talet. Även ur sådana kan man plocka åtskilliga uppgifter av värde. Skrifter om "smala ämnen" har några läsare i dag, några i morgon och några i en ännu avlägsnare framtid, aldrig många men alltid några. Tillsammans blir de, om man sammanräknar alla, riktigt många.

Kanske är det så, att en del av dem, som kommer att ha störst behållning av föreningens böcker, ännu inte är födda. Därför är det utmärkt, att föreningen ägnar sig åt lagerhållning. Föreningen för Västgötalitteratur har köpt in församlingshemmet i Synnerby och lagrar där sina och Skara stiftshistoriska sällskaps böcker. Jag har märkt, att många år kan förgå innan alla de, som är intresserade av ämnet får veta, att en bok finns. När jag sitter och läser bokauktionskatalogerna från Föreningen för Västgötalitteratur, upptäcker jag ständigt böcker, som jag inte hade en aning om.

Likasa är det med andra. Även de mest välunderrättade missar mycket. Därför är det viktigt att hålla böcker i lager, länge, helst mycket länge.

På lång sikt går böckerna åt

Särskilt vetenskapliga avhandlingar kan vara svårsålda eller svåra

Lennart Wasling förevisade även den punsch, som har fått namn efter Wilhelm von Braun.

att bli av med. Professor Gunnar Olsson (1914–2005) kom att bli en biträdande handledare för mig, när jag skrev min doktorsavhandling. Han påpekade, att avhandlingar visserligen hade en liten läsekrets, ”men du säljer en då och en då. Du skänker bort en då och en då, och så en dag är böckerna slut.” Så hade det gått för honom, trodde han. Vid städning på vinden hittade han emellertid en låda böcker bakom skorstenen. Fyndet gjorde honom glad. Nu hade han återigen möjlighet att förse intresserade med böcker. Själv är jag ofta rådgivare för folk, som skall ge ut hembygdslitteratur. ”Tryck inte alltför få exemplar”, brukar jag säga. ”På lång sikt går de åt. Det är viktigt, att böckerna räcker så länge som du lever, ty folk kommer att leta upp dig och höra av sig även när du sitter på ett ’aldreboende’.” Axel Möndell (1910–1996) jagades så länge han levde av folk, som undrade om han inte hade något exemplar av det stora verket ”Mölnadal, Kålleröd och Råda i ord och bild” (1952) kvar. Det hade han inte, och visst var det tråkigt att behöva säga nej, när folk ringde. Krokslättis krönikör Thomas Ericsson (1931–2010) tryckte på min inrådan sin bok ”Krokslättisbilder” (1997) i 2000 exemplar. Mot slutet av sitt liv misströstade han om att få sålt alla dessa böcker. Han fick mycket riktigt inte vara med om att sälja den sista lådan med böcker, men år 2015 kunde hans maka Elna, glad över intresset för boken, sälja den sista lådan till mig och Mölnadal Hembygdsförening. Föreningen Gamla Krokslättispojkar och Mölnadal stadsmuseum hade köpt de näst sista lådorna. Även Föreningen för Västgötalitteratur kommer att få se sina boklådor försvinna. Dock hoppas jag, att det inte blir tomt i Synnerby församlingshem utan att man fyller på med lådor, som innehåller nyutkommen litteratur. Föreningen vågar ge ut böcker med bestående värde och har därför en angelägen uppgift i vår alltmer kommersialiserade värld.

Lars Gahrn

Prosten Sven Kullmans och prostdottern Christina Hvarfners guldbröllop

Inrikes Tidningar (IT) utkom åren 1760–1820 och därefter agglutinerad med Posttidningar. Dess första nummer är daterat 26/11 1760 och inleds med redaktionens tvåsidiga programförklaring:

”Sedan man förmärkt, at uti allmänna Post-Tidningarne rummet ofta icke tillåtit at införa åtskillige tid efter annan insände efterättelser, ehuru desamma merendels varit både nyttige och nödige at weta, har man, at bota denna brist, fallit på de tankar, at författa en art **Inrikes Tidningar**, hwilka med högwederbörligit tilstånd komma at genom Trycket utgifwas, och innehålla följande Ämnen” etc.

Tillkännagivandet avslutas med en dikt, vars första strof skulle passa en sannolikt svårsåld fridsam avisa som tänkespråk även i våra dagar:

”Nyfikne Flock Du fåfengt söker
I denne Tidning finna på
Hwad Magter på hwarandra rå;
Hwem nu Europas plågor öker:
Du ser et mera fredsamt blad,
Som läses utan sky och fasa:
Här får ej Krigets anda rasa,
Ej blod bestänka minsta rad.”

I inledningen av sitt första nummer kritiserar IT alltså kollegan Posttidningars (1645–1820) torftighet och listar därefter tio tänkta egna ämnesområden, av vilka vi nu noterar det fjärde: ”**Berättelser** ifrån Lands-orterne om Kyrkors och Orgelwårks Inwigningar, Guld-bröllop och andre smärre Högtidligheter, som derstädes förefalla.” Ty under IT:s sextio ”ensamma år” är vi här och nu intresserade endast av guldbröllopsfiranden. Med hjälp av databasen Digitaliserade svenska dagstidningar hittar vi tre notiser som handlar om dylika föröfvade av präster i Skara stift.

Den första återfinns i IT 16/12 1782 och är daterad ”Larf wid Skara” 26/10. Komministern Jonas Lundborg (1700–1787) och Anna Maria Boudrie (1708–1790) firade guldbröllop på Jultorp 21/10 i närvaro av bl a barn, barnbarn och prostens Arvid Afzelius (1714–1789), som höll tal ”i anledning af Ps. 92: v. 14, 15”.

Därutöver är intet värt att återge, mer än att sonsonen Jonas Lundborg ”framlemnade några wackra versar til sin Farfars och Farmors ära”. Jonas Lundborg junior var nämligen född 1777 och hade väl knappast utan hjälp kunnat tota till några njutbara hyllningsrader.

Är notisen om guldbröllopet i Larv 1782 ordknapp, är den i IT 17/11 1818 om en begivenhet av samma art i Vårgårda desto långgrandigare. Den återges med huvudpersoners och figuranter årtal ”interparentesade” enligt Warholms herdaminne:

”Den 5 sistl. Junii firade ContractsProsten och Kyrkoherden i Algutstorp, af Skara Stift, Magister Swen Kullman (1734–1824) och hans wärdiga och älskade Maka, Fru Christina Kullman, född Hwarfner (1751–?), 50:de årsdagen af sitt lyckliga äktenskap. Denna dag, så rik på ljufwa minnen, och högtidlig genom det sällsynta exemplet af en så långwarig sammanlefnad, ägde dessutom en särskilt märkwärdighet deraf, att den tillika war 50:de årsdagen af Prostens tillträdde Herdakall; ty den 5 Junii 1768 höll han i Algutstorks Kyrka sin Inträdes-Predikan, instal-

lerades såsom Församlingens Kyrkoherde och sammanwigdes med sin Företrädare, Prosten Anders Hwarfners (1704-1766), dotter¹.

Glädjen att efter ett halft Sekels förlopp ännu med fulla kropps- och själskrafter se en sådan dag återvända, var för stor att slutas inom eget bröst. Den fordrade, för att rätt njutas, ett större utrymme och flere hjertans förenade deltagande. Det åldriga Paret hade derför, till firande af denna högtid, låtit till sitt fordom kala, men nu genom wacker åbyggnad, trädgårds- och skogs-planteringar, stenbrytningar och mångfaldiga odlingar förskönade och trefliga hem, Wårgårda, bjuda en talrik samling af Släktingar, Församlingsboar och andre Wänner. Omgifne af dessa, framträdde de båda Gamle till ett med smak prydt Altare; och med upplyftade hjertan och andakt instämde nu alla närvarande med dem uti Psalmen N:o 95².

Domprosten, Doctor [Levin] Olbers (1767-1824) höll derefter ett Tal³, hwars utur Predikar-Boken 7 Cap. 15 vers hämtade text, äfvensom Brudparets under en lång lefnads pröfwoskiften, gäfwon honom anledning att föreställa den tillbedjansvärda wisshet och kärlek, som röjer sig i anordnandet af den goda och den onda dagen jemte hwarandra, samt människans pligt att taga båda till godo; hwarefter han erinrade de närvarande om ändamålet af deras samling, nemligen att med de ålderstigne Makarne förena hjertan och andakt till tacksamt lof af den nåd, hwarmed Gud i så rikt mått wälsignat dem. Talet slutades med Bönen: **Fader vår och wälsignelsen**, hwarefter Lofsången: **Pris ware Dig o Gud!** afsjöngs.

Härefter intogs Middagsmåltid, hwarunder den allmänna glädjen tolkades genom en tryckt Bröllopsskrift⁴ och flere för detta tillfälle författade verser, som afsjöngos.

Högtiden fortsattes i flera dagar. På en af dessa war en del af det qwarblifna Sällskapet wittne till en högtidlig och rörande fest. Brudparets frikostighet hade icke tillåtit det att glömma sina trogna underhafwande. Under träden på den wackra gården hade det för dem låtit duka ett bord, wid hwilket Bönder och Torpare, till ett antal af emellan 60 och 70 personer, undfågades med middagsmåltid. På ett okonstladt, men rörande sätt uttryckte desse sin tacksamhet och hjertliga tillgifwenhet för sitt goda Husbondfolk, hwars faderliga wälwilja, ömma hjälpsamhet och milda behandling de hafwa att tacka för bärkning och wälstånd.

Prosten lät wid detta tillfälle bland dem utdela 18 HelBiblar. Till trenne Socknars⁵ Fattige hade han dessutom redan förut låtit aflemna en betydlig och hedrande gäfwä.

Lycklige under en måttlig och wärdig njutning af den rika wälsignelse, som genom Guds nåd och egen omtanka dem tillfallit, hade wäl de wördnadswärde Makarne lika litet wäntat, som de wisseligen aldrig sökt någon annan och ytterligare belöning för sina dygder, än den de länge njutit i eget medwetande, i fattigas wälsignelser, underhafwandes förböner, Anhörigas kärlek, Wänners tro och Medborgares högaktning, då twenne offentliga hedersbewis kommo att sprida en ny glans öfwer deras ålderdom.

Förlidet år hade Prosten den äran att 60 år efter sin med förtjent heder tagna Philosophiä Magistergrad i Lund, blifwa af Philosophiska Faculteten derstädes creerad till Jubel-Magister, och i år har han af vår nuvarande allernådigste Konung njutit den nåden att utnännas till Theologiä Doctor⁶. Den goda helsa och owanliga styrka, som Doctorn wid åttatiofem, och Doctorinnan wid sextioåtta års ålder ännu äga, gifwa hopp at de til Wänners och Anhörigas glädje få räkna ännu många återstående dagar."

Prostaparets sista år tillsammans förmörkades 1821 av att – som Warholm skriver – "de på sin gård Wårgårda blefwo öfver-

fallna af ett röfwareband, slagne och plundrade på guld, silver och penningar."

Icke desto mindre uppvisar bouppteckningen efter Sven Kullman 1824 en behållning om 50.371 riksdaler. Det är en icke föraktlig summa, som den ekonomiskt intresserade kan förvandla till ungefärligt nutida penningvärde med hjälp av Kungliga myntkabinettets nättillgängliga prisomräknare.

I IT:s efterföljande "Post- och inrikes tidningar" förekommer prosten Kullmans namn minst två gånger. Till en början 8/12 1824 i ett återgivande av hans testamente 26/2 1823 protokollerat vid Kullings häradsrätts höstting i Alingsås 20/10 1824. Kullman testamenterar "af Christelig kärlek" till sina tre systerdöttrar Christina, Anna Fredrika och Ebba Maria Gyllenhaal vardera "Ett tusende Riksdaler Banco".

Den andra gången 4/12 1827 under rubriken "**Döde i Landsorterna**", bland vilka vi finner "Afl. ContractsProsten, Doctor Swen Kullmans efterlemnade k. Maka, Christina Hwarfner, död i Wårgårda den 10 Nov., i dess 77:de års ålder". Det visste inte ens den allwise Warholm.

Den frågwise läsaren efterlyser nu den tredje prästmannens i Skara stift guldbryllup nämnt i IT. Det hittar hon eller han i tidningen 3/3 1797. Den "gamle Hedersgubben", prosten i Medelplana Lars Bergland (1712-1801), celebrerade de femtio åren med sin "gamla Hedersgumma" Anna Maria Trana (död 1801) i närvaro av en mängd släktingar i prästgård och kyrka 19/7 1796. Att namnge alla närvarande och förse dem med årtal skulle bli en träaktigt tråkig avslutning på de trenne guldkantade reportagen. Istället uppmanas lokalhistoriker och amatörforskare att lokalisera ett exemplar av sonen och efterträdaren Peter Berglands (1753-1804) tryckta hyllningsverser till föräldrarna. De är titulerade "Barns och barnabarns fågnad ...", enligt Hans Sallander i hans Personversar tryckta i Skara under 1700-talet, 1971:896.

1. Dessa händelser uppmärksammades med ett alster av okänd upphovsman, tryckt av den akademiska boktryckaren Johan Edman i Upsala på fyra sidor 1768: "Til herr mag. Sven Kullman; då han den 5 juni 1768, tilträdde kyrkoherde syslan i Algotstorps församling, höll sin inträdes predikan, blef offentligens insatt till ämbetet och sammanwigdes med mademoiselle Christina Hwarfner uti Algotstorps kyrka i Skara stift" (Libris).

2. "Jag lyfter mina händer Up til Guds berg och hus ...", enligt vederhäftig expertis på svenska psalmböcker före 1819 års.

3. Talet trycktes samma år av Lewerentz i Skara på arton sidor: "Tal då contracts prosten och kyrkoherden i Algotstorp herr Sven Kullman samt dess kära maka fru doctorinnan Christina Kullman född Hwarfner firade sitt guldbryllup ..." (Libris).

4. Såvida inte domprosten Olbers tal avses, överlättes samlare av västgötalitteratur att belägga denna guldbryllupsskrift.

5. Annexen Kullings-Skövde, Tumberg, Brättensby, Södra Härene och Landa församlingar torde ha hört till Algotstorps pastorat.

6. Kullman blev fil mag i Lund 23/6 1757, jubelmagister 21/6 1817 och teologie doktor vid Karl XIV Johans kröning 11/5 1818 (*Lundqvist, B V:son*, Västgöta nation i Uppsala ... 2, 1969 s 157 f).

P Räf

Följ oss på Facebook
Just nu har vi 350 personer som följer oss.
Skriv Västgötalitteratur på Facebook för att hitta oss.

Hur långt sträcker sig Västergötland?

Karta över Nya Sverige

I juli 1956 kom jag för första gången till det gamla Nya Sverige. Med andra utbyteselever var jag på en avslutande rundresa i USA och fick i ett par dagar bo hos en familj i New Castle, Delaware. Det var spännande, för Nya Sverige hade jag ju stött på tidigare, på historietimmarna, i De röda vargarna, en av C. Aug. Cederborgs romaner ("böckerna som aldrig förlora sitt grepp om ungdomen", hette det då). Och i mitt frimärksalbum hade jag märkena från 300-årsjubileet 1938.

Men jag blev ändå riktigt överraskad, när en jämnårig pojke i hemmet jag gästade drog fram två stora och tjocka böcker i blått klot som handlade om New Sweden. Och inte nog med det, han körde mig också (körkortsåldern var ju lägre i USA) upp till Wilmington, det gamla Fort Christina, där vi besökte den gamla svenska kyrkan. Vid kajen, där det första svenska skeppet lagt till, såg vi Carl Milles minnesmärke över det (en staty som ju också fanns på Stenpiren hemma i Göteborg). Senare restes också ett litet blockhus vid kajen för att hedra svenskarna som hade infört detta i USA så vanliga sätt att bygga.

Inte hade jag trott, att man i Amerika skulle vara så insatt i och så intresserad av det kortvariga svenska koloniäventyret. Jag insåg nog, att jag hade haft tur med mitt värdfolk, men intresset hos mig för Nya Sverige växte verkligen av vad jag fick uppleva. Jag började läsa och snart också samla böcker om de tidiga svenska amerikafararna. Så småningom fick jag också fatt i de

imponerande tjocka och innehållsrika blå böckerna jag först skådat därborta i New Castle. De hette *The Swedish Settlements on the Delaware. Their History and Relations to the Indians, Dutch and English 1638-1664* och var skrivna av nestorn och stormästaren på detta område, Amandus Johnson.

Vart är vi på väg, kan jag höra en och annan läsare utbrista. Är detta inte Föreningen för västgötlitteraturs Meddelanden? Vad har vi då i en annan världsdel att göra? Samtidigt är jag säker på att många inser och själva har erfärut, att det finns beröringspunkter mellan olika samlarområden, och att man ibland kan tveka om i vilken hylla man skall ställa en bok. När jag också började lägga mig till med böcker om Västergötland och om hymnologi, var det en person som dök upp i alla tre sammanhangen – Skarbiskopen och psalmdiktaren Jesper Swedberg. Han var visserligen född i Dalarna, men hans 33 år som biskop i Skara är det inte många som slår. Och dessutom var stiftet under honom större än någonsin förr eller senare. Och som psalmdiktare lever han än – mest känd är väl "slutpsalmen" Herre, signe du och råde. Så nog skall han väl platsa i vår tidskrift. Jag tänkte här ta upp en kanske mindre känd sida av hans verksamhet, nämligen hur han i fyrtio år med kraft och insikt och initiativförmåga vårdade kontakten med svenskarna vid Delawarefloden och det kyrkliga livet där.

Redan under den korta tiden som svensk koloni hade Nya Sverige lite västgötska influenser. Guvernör längst tid var som bekant Johan Printz. Han var så nära västgöte man kan komma, Skaradjäkne och född (och även död och begravnen) i Bottnaryd, som ju alltjämt hör till Skara stift – "världslig smålänning och andlig västgöte", som Sanfrid Welin säger. Och även Printz ersättare och måg, Johan Papegoja, tillhörde en västgötsk ätt. (En sentida släkting till honom, den siste av den adliga ätten Stårch, planerade en bok om Papegojorna och kom så långt, att Elgenstierna t o m refererar till den i *Svenska adelns ättartavlor*, trots att den aldrig kom ut. Bibliotekarien Nils Sandberg, en av vår förenings grundare, fick så många förfrågningar om boken, att han genom vår förening gav ut en version av den, byggd på Stårchs material.)

De svenska fartygen till den nya kolonin seglade ut från Göteborg. De första var Kalmar Nyckel och Fogel Grip i november 1637. Det tog dem fem månader att nå fram till den klippan inne i Delaware-floden, vid utflödet av de två bifloder, som ännu påminner om svenskarna – Christina och Brandywine. Det är just där Milles-monumentet nu står, i vad som skulle bli Fort Christina och sedan Wilmington. Några av ortnamnen i den nya besittningen anknyter också till Västergötland, bl a Mölndal (den första vattenkvarnen i Amerika byggdes också av svenskarna), Nya Elfsborg och Nya Göteborg. Nya Elfsborg, som låg på New Jersey-sidan av floden, övergavs dock tidigt av besättningen på en myggplågan, och Nya Göteborg, som skulle bli kolonins centrum och där Johan Printz lät bygga sitt Printzhof, kom också av sig efter en eldsvåda. I dag är där en minnespark. Men det är ju inte dåligt att Göteborg, som vid det här laget inte ens var tjugo år gammalt, redan fick en bosättning uppkallad efter sig. (Man kan ju tycka, att staden vid Göta älvs mynning själv kunde fått namnet Nya Göteborg, då ju redan den stad Karl IX grundlagt på Hisingen (och som danskarna brände 1611) hade hetat Göteborg. Det hade varit i stil med att det första försöket till en svensk västkuststad (1473) fick heta Nya Lödöse, numera stadsdelen Ny Löse.)

Apropå Hisingen – en av nybyggarna, vars namn nog alla

har hört, kom just därifrån, nämligen Peter Gunnarsson. Jaså inte? Jo, när han 1640 kom till Amerika tog han sig efternamnet Rambo, efter Ramberget, som han växt upp vid. Han hade varit förtänksam nog att ta med sig fröer och plantor av olika växter, och den äpplesort som fick hans namn spreds i hela östra Amerika och blev mycket omtyckt. I Sverige däremot dog arten (och många andra) ut den hemska vintern 1709, och först 2007 återplanterades den under stor högtidlighet (men tyvärr i Uppland och inte på Hisingen). I dag är väl Rambo mest känt som namnet på aktionhjälten som Sylvester Stallone spelar. Det sägs att First Bloods författare Daniel Morrell fann namnet på sin hjälte, när hans fru kom hem från affären med goda ramboäpplen.

Biskop Jesper Swedberg

Samtidigt med Peter Gunnarsson Rambo, på Kalmar Nyckels andra seglats, kom också den förste prästen till Nya Sverige. Han hette Reorus Torkillus, och var för resten född i Mölndal och efter en tid i Skara verksam i Göteborg. Dessvärre blev han sjuk och dog efter fyra års arbete i Christina. Då hade redan ännu en präst anlänt, Johannes Campanius Holm. Jämte gudstjänster och själavård för de svenska invandrarna hade de utsända prästerna en uttalad uppgift att missionera för "vildarna". Det gick nu inte så vidare, men Campanius, försökte verkligen komma lenape-stammen nära. Han gjorde upp ett lexikon och översatte t o m Luthers katekes till det språket. Svenskarna ska i alla fall ha haft ovanligt goda och fredliga relationer till indianerna. Bl a berättas det om att de lärde dem att göra korgar och sedan köpte sådana av dem.

En annan västgöte kom blott 16 år gammal 1656 med det sista fartyget, Mercurius, till Nya Sverige. Det var Anders Bengtsson från Hanström i Fuxerna. Han gifte sig med en dotter till Gunnar Rambo och hans fadersnamn blev till släktnamnet Bankson. Men en stor förändring hade skett – när Mercurius lade till i Christina 1656 hade holländarna för över ett halvår sedan lagt beslag på den svenska kolonin. (Nyheter tog tid då!) I och med det upphörde förbindelserna mellan nybyggarna och det

gamla hemlandet. Inga svenskflaggade fartyg kom längre uppför Delaware-floden, inga präster och lärare skickades heller dit. Till slut blir postmästaren i Göteborg Johan Thelin en viktig mellanhand, när han 1693 dels skriver till Karl XI om bekymren för landsmännen i Amerika, och dels frågar svenskarna vid Delaware om det var något de behövde. (Thelin sände också med en hälsning till Peter Gunnarsson Rambo, som ännu levde, från hans syster i Göteborg.)

Det nysvenskarna önskade sig var ett par präster och inte minst biblar, psalmböcker, katekeser och ABC-böcker. Dessa önskemål behjärtade Karl XI, och han överlät åt Jesper Swedberg, som då var professor och domprost i Uppsala, att verkställa dem. Swedberg var väl bekant med de unga teologerna och kunde göra ett gott urval. Han hade också, inte så vanligt på den tiden, studerat i England, och hade en positiv syn och god kontakt med den anglikanska kyrkan, som svenskarna i Amerika hade nära inpå sig. Även när Swedberg några år senare blev biskop i Skara, fick han som sagt fortsätta att därifrån sköta kontakten med trosbröderna i Amerika, tillsätta präster, skicka böcker osv. Han såg också till att (de flesta) prästerna, som återvände från Amerika, fick goda gäll här hemma (endast i ett par fall dock i Skara stift, Valstad och Varv).

Jesper Swedberg är väl i dag mest känd som psalmförfattare och spelade också en central roll vid tillkomsten av 1695 års psalmbok, vår första officiellt antagna. Detta kan man säga, trots att förberedelserna slutade med en katastrof, "vår kanske största litterära skandal", som Emil Liedgren skrev. Den till synes godkända psalmboken, som Swedberg redan låtit trycka i 20000 exemplar, blev genom ingripande av ett par konservativa biskopar till slut underkänd för kätteri och villolära. Det verkar som om underkännandet mer berodde på personlig rivalitet än på teologiska skillnader. 1694 års psalmbok var alltså ratad, men den något censurerade version som godkändes 1695 kom ändå att kallas den swedbergiska och användes i Svenska kyrkan till 1819 (då den wallinska psalmboken tog vid), och på sina ställen ännu längre.

Indianfamilj i Nya Sverige 1650-tal

När det gällde att förse landsmännen i Amerika med böcker, kunde Swedberg delvis lösa bristen genom att med kanslikollegiets goda minne i flera omgångar skicka över delar av sin egen psalmboksupplaga. Han lät också i Skara trycka både en särskild bibelupplaga i hanterligt oktavformat och en specialdestinerad *Gudelig Barna Cateches Til Ungdomens Tienst i de Svenska Församlingar utom riket*. (Är det någon som har den?) Det kan också nämnas, att Johannes Campanius ett femtiotal år tidigare översatta katekes till slut trycktes 1696 och skickades med till Nya Sverige. Den lär ha använts, men efterfrågan minskade nog efterhand som indianerna blev färre i öster. Campanius sonson Thomas gav 1702 ut sin farfars anteckningar om livet i kolonien, *Kort Beskrifning om Provincien Nya Sverige uti America, Som nu förtiden af de Engelske kallas Pennsylvania*.

Man kan inte säga annat än att det ljusnade för den svenska befolkningen och den svenska kyrkan i Amerika i och med att Swedberg tog över ledningen och sambandet. (Han hade också kungligt stöd, utom när det gällde de underkända psalmböckerna; det är rentav märkligt att läsa om hur Karl XII, som ju hade annat att tänka på, borta i Turkiet undertecknade beviljningar och utnämningar i Amerika.) Ett tecken på att det blev bättre tider för svenskarna däröver är också, att de nykomna prästerna ganska omgående lät bygga två präktiga stenkyrkor, dels Heliga Trefaldighet i Christina, invigd 1699 och dels Gloria Dei i Vicacoa (Philadelphia) året efter. Dessa kyrkor står ännu kvar och sägs utgöra de äldsta kyrkorna i USA som alltså används.

Uppmuntrade av Swedberg skrev många av hans utsända präster, förutom utförliga kyrkböcker, också ned sina erfarenheter om livet och samvaron i den annorlunda miljön. Den sista bok Swedberg själv gav ut (1732), var en sammanfattning av hans arbete med församlingarna i Amerika, med många citat från prästerna på plats. Han var nog stolt över att han fått medverka till ett upplyst Amerika – boken hette *America Illuminata*. Skrifwen och utgifwen av Thes (=Amerikas!) Bishop. Även se-

dan Swedberg avlidit fortsatte många präster att skriva om livet i Amerika. Mest känd är väl Israel Acrelius, som 1759, hemkommen till Sverige, gav ut *Beskrifning om de Svenska församlingars forna och närvarande tillstånd, uti det så kallade Nya Sverige*.

Efter Swedbergs död 1735 övertog ärkebiskopen tillsynen över de svenska församlingarna på andra sidan havet, men den blev allt mindre angelägen och upphörde efter hand. Den engelska befolkningen hade blivit alltmer dominerande – marken för den växande staden Philadelphia hade William Penn köpt av svenska fribönder. När den siste svenske prästen Nils (som blev Nicolas) Collin kom till de brittiska kolonierna 1770 fick han predika på engelska både Gloria Dei i Philadelphia och i Holy Trinity i Wilmington. Endast i församlingen på New Jersey-sidan (Swedesborough) förekom alltså svenska, men alla de åtta svenska kyrkorna blev efterhand engelskspråkiga och anglikanska. Collin stannade kvar i det som 1783 blev Förenta Staterna livet ut och blev en bemärkt kulturperson i Philadelphia. Efter hans död 1829 gav hans efterträdare i Gloria Dei i Philadelphia, Jehu Curtis Clay, 1835 ut en bok om svenskarnas historia vid Delaware, *Annals of the Swedes on the Delaware*. Då var det inte många år, innan en ny ström av svenska emigranter skulle börja söka sig till Amerika...

PS. För den som vill läsa mer om Nya Sverige finns en omfattande litteraturlista på colonialswedes.se

Sven Orrsjö

Björngatan 17 A · 553 37 Jönköping
Telefon 036-34 04 70 · 036-418 94
Mobil 070-748 83 25

ÖPPETTIDER
Måndag – Fredag 13.00 – 18.00
Lördag 10.00 – 13.00
Andra tider efter överenskommelse

När Skarstad var kyrkligt centrum

1963 gav Vara hembygdsförening ut ett kommenterat tryck av Sundholms beskrivning över Skarstads pastorat 1750 – 1786. Det gavs bara ut i 200 exemplar och såldes förstås slut snabbt, så nu har hembygdsföreningen med Bengt Fåglefelt i spetsen gett ut den på nytt utökad med nya kommentarer.

För en modern läsare är det mest intressanta förstås att Skarstad är pastoratets centrum och nuvarande tätorten (en gång köping rentav) Vara är näst minst av de fyra församlingarna, Hälum är ännu mindre medan Skarstad och Önum är betydligt större än Vara.

Inte minst de många kommentarerna ger kunskap om bygden på den här tiden. Däremot framgår inte här att Vara faktiskt en tid senare helt saknade egen kyrka, Varaborna fick traska till Önum för att få höra Guds ord. Sundholms beskrivning har kompletterats med bilder av de gamla kyrkorna.

Hans Menzing

Sundholm: **Beskrivning över Skarstads pastorat 1750 – 1786**. Kommenterat nytryck med bilder. 30 sidor.

200-åriga Piperska - Lundsbrunns Taj Mahal

Piperska lasarettet har verkat i 200 år i Jaquette Du Rietz anda. Foto: Carla Karlsson.

När Shah Jahans älsklingshustru dog hedrades hon med en av världens vackraste byggnader, Taj Mahal i Agra. Greve Gustaf Piper byggde en mer västgötsk jordnära byggnad till sin älskade Jaquettes minne, men istället gav han den ett vackert innehåll. Helt i Jaquette Du Rietz anda.

Piperska lasarettet i Lundsbrunn fyller 200 år, och detta uppmärksammas bland annat med en mycket faktarik och vacker bok, skriven av journalisten Henrik Damberg med många bra bilder tagna av Carla Karlsson. Med hjärta för medmänniskan heter den, och boktiteln lyfter fram det märkliga och viktiga med greve Pipers lasarett till hustruns minne. Det är inte bara en vacker byggnad, utan den har i 200 år gett hjälp och glädje till människor som behövt stöd.

Jaquette Du Rietz ägnade mycket av sin tid till att på olika sätt hjälpa de fattiga i bygden, och de var nog rätt många kring år 1800. Inte minst besökte hon sjuka i deras torp med mediciner och annan hjälp. Kanske var det under ett sådant besök hon ådrog sig den tuberkulos som blev hennes död 1816.

Balsamerades

Greve Pipers sorg blev enorm, så stor att han lät balsamera hustruns kropp som förvarades i en kista i ett vikt rum på Mariedals slott, inte långt från Lundsbrunn. Dessutom togs hennes hjärta ut och förvarades i en särskild hjärturna. För dagens människor verkar allt detta rätt makabert, men det var inte ovanligt förr att kroppar balsamerades och att hjärter bevarades separat på detta sätt. Idag är hjärturnan förenad med kistan i ett gravkapell i Ängsö kyrka.

Detta väckte förstås stor upståndelse och massor av skrönor, åtskilligt verkar sakna grund. Men det hindrar inte att denna dramatiskt ofta förs fram i olika tidningsartiklar, och har rentav gett underlag till en TV-film. Dessbättre faller inte Henrik Damberg för den frestelsen. Visst berättar han om de märkliga turerna kring den döda grevinnan, men mest ägnar han sig åt att efter mycket forskande i arkiv, böcker och gamla tidningslägg beskriva den satsning som gjordes för att till en början ge 30

fattiga gratis vård och husrum varje sommar. Piperska lasarettet byggdes i anslutning till den hälsobrunn som startade här cirka hundra år tidigare. Även där förekom regelbunden satsning på att hjälpa fattiga, bland annat fick de rika gästerna bidra med pengar.

1 300 gäster

Numera samarbetar Piperska med olika handikapporganisationer, och varje år får ett stort antal komma hit. De senaste åren har det efter en nystart med bland andra Ivar Virgin som drivande kraft handlat om 1 300 gäster per år. Och detta betyder mycket för dem, det erfor jag redan i tidigt 60-tal då jag ibland var på reportagebesök här. Samma glädje och tillfredsställelse möter Henrik Damberg idag när han besöker olika grupper som njuter av tiden på Piperska.

För säkerhets skull skall sägas att jämförelsen mellan Piperska och sagolika Taj Mahal i Indien är min, Henrik Damberg är mer jordnära. Han har gjort ett stort forskningsarbete, och speglar även utvecklingen i samhället under 200 år. Det hindrar inte att han hinner med lite kuriosor, som att Lidköpings stolthet i bandyvärlden fått sitt namn efter ett vackert område vid Väneren i Lidköpings utkant, Villa Giacomina (Giacomina är det franska namnet Jaquette överfört till italienska). Bandylaget lånade namnet Villa och gjorde det berömt.

En lång rad bra bilder från Piperska i olika sammanhang hjälper till att åskådliggöra verksamheten i den rätt anspråkslösa byggnad som nog många knappt noterar ens under ett besök i Lundsbrunn.

Men Piperska är väl värt att lära känna, och Jaquette Du Rietz skulle nog varit mycket lycklig om hon sett denna satsning på behövande.

Hans Menzing

Med hjärta för medmänniskan. Piperska i Lundsbrunn 200 år. Författare: Henrik Damberg. De flesta foton: Carla Karlsson. Bolum förlag. 128 sidor. Boken kan beställas hos författaren, 070 – 602 47 71, för 150 kronor plus porto.